

STEVNEMØTE MED GLEMTE ÅR

Gudmund Hernes
gudmund.hernes@fafo.no

Det er en glede, en stor og udelt glede, å bli tildelt Norsk sosiologforenings hederspris. Det er hyggelig at noen husker noe en har gjort, at noen stadig bruker noe som er publisert – spesielt når anerkjennelsen kommer fra kolleger som burde vite bedre. Kolleger som jeg stadig har dette til felles med: en kjærlighet til faget som stadig forsterkes og utdypes gjennom nye bidrag, som her på sosiologenes vinterseminar.

En spesiell takk til Gunn Birkelund som har tatt bryet med å gå gjennom så mye stoff og gå meg etter i sømmene – og for ikke å ha gjort det som en doktoropposisjon for å trekke fram alle de steder der sømmene er løse og det vitterlig trenges mer enn noen få sting for å holde det hele sammen.

La meg så si litt mer enn disse takkens ord som en liten gjengjeld for den heder som er vist. Faren da er å bli narsissistisk – å la det bli en selvbeskuende og selvnytersk beretning om meg og mitt, om hva jeg har gjort og hva jeg har øvet.

La meg gjøre det på en annen måte ved først å stille spørsmålet: Hvem var det som formet meg da jeg snublet over sosiologien – hvem er denne skaren som skapte en livsvarig besettelse for faget, noe jeg aldri kunne slippe fordi det aldri slapp meg? For det andre: Hvor er dette faget nå? Er det noen observasjoner jeg kan gjøre, noen gule lapper jeg kan henge igjen for dere som skal ta faget og føre oss alle videre?

Det første spørsmålet kan også stilles slik: Hvem tente gnisten for min generasjon av sosiologer?

Begynner jeg biografisk, kom jeg ut av realartium på Katta i Trondheim i 1960. Men til tross for gleden over matte og fysikk, var jeg også blitt fanget av språk, historie og filosofi, ikke minst av Eyvind Dalseth, som gikk i samme klasse og som siden skrev den beste boken om positivismedebatten, *Sosiologi og filosofi* (1972). Filosofen som sto høyest i kurs var Bertrand Russell, både på grunn av hans mange samfunnskritiske bøker, på grunn av hans humor og på grunn av hans stil, som selv om de vanskeligste tema var preget av klarhet og enkelhet («there is a difference between obscurity of expression and expression of obscurity»). Russell etterlot en livsvarig ambisjon om nettopp å skrive lett tilgjengelig (en av hans skriveregler er særlig relevant for sosiologer: «Never use a

long word when a short will do»). Gjennom Eyvind Dalseth var jeg også blitt kjent med arbeidene til tidligere professor i romansk filologi ved Universitetet i Oslo, Peter Rokseth (som jeg et tiår senere lærte hadde ønsket Stein Rokkan som sin etterfølger). Resultatet var at jeg tenkte å bli franskfilolog.

Men siden de ikke hadde fransk som del av studiene ved den gang Norges Lærerhøgskole (senere humanioradelen av Universitetet i Trondheim), var vi fire fra samme realfagsklasse på Katta som begynte på historiestudiet der. Det andre semesteret inviterte professoren i faget, Magne Skodvin, tre unge samfunnsforskere til å gi en forelesning hver for å presentere et nytt fag for oss ubefestede historiestudenter: sosiologi. Selv var Skodvin skeptisk til sosiologenes hang til generaliseringer, og han smilte også over deres overdrevne bruk av nyord, som for eksempel «sosialt mønster». De tre Skodvin inviterte var Vilhelm Aubert (39 år), Nils Christie (33 år) og Johan Galtung (30 år). Disse uforferdete ungtyrkerne kom, talte og vant – iallfall meg. For å høre på dem var som en åpenbaring – ved tre dyr fra Åpenbaringen. De satte tilvante forestillinger på hodet, med begrep fra en annen og ukjent verden: «lagdeling» og «krysspress», om fengslets «sosiale struktur» og om straffens «sosiale funksjon» – ja, til og med noe de kalte «latente funksjoner». Og «sanksjon»: Til da var sanksjon for oss historiestudenter noe som betød kongens signatur for å gjøre et lovvedtak gyldig og endelig. Her betød det noe helt annet!

Og ta dette med: Jeg hadde gått gjennom hele gymnaset uten å støte på ordet sosiologi! Men nå ble skjell på skjell revet vekk fra mine øyne: Samfunnet kunne analyseres ved begreper som sosial klasse, kjønnsroller, normer, referansegruppe. Det var som om alle de løse erfaringer jeg hadde – ikke minst som «marginal man»: sønn av en skilt prest, deklassert til en rønne i Trondheim sammen med en enslig mor, blant de første som ble innlemmet i den sosialdemokratiske utdanningsrevolusjonen – alt dette kunne føyes sammen i et hele med begrep som for meg var helt nye. Selv *Statistisk Årbok* kunne leses på en helt annen måte – nye innsikter sprang fra sidene fordi tallene kunne tolkes med nye termer. Og tenk: «avvikere» (et av nyordene) kunne ha en «latent funksjon» ved å kommunisere til oss lovlydige hva det ville si å leve normalt. Mer enn det: Christie kunne fortelle at mange brave borgere også hadde brutt loven i smug – det ga umiddelbar landkjenning for oss flinke fra Katta som hadde rappet pocketbøker hos Bruns Bokhandel. Verden ble som ny fordi kartet var nytegnert!

Så jeg følte at jeg kunne sette etter Columbus, til denne nye verden, inspirert av tre som hadde vært med på den opprinnelige ferden. Jeg besluttet der og da, midt i historiestudiet, at her ville jeg bli blindpassasjer på ferden nettopp dit, over til dette forjettede land – «come hell or high water».

Etter halvannet år med historie (alle sosiologer bør ha minst ett års historie-

studium!), bar det til Oslo. Da hadde jeg lært noe mer: At sosiologer tok ikke hovedfag, men noe som ble kalt «magistergrad» med to helårs støttefag. Historie kunne brukes som ett av dem. Men samfunnet omfattet også økonomi, så jeg tok «sosøk støttefag» mens jeg avtjente verneplikt på Forsvarets Krigshistoriske Avdeling i Oslo. Forelesningene ble gitt på kontoret til professor Johan Vogt, en gammel motdagist og tidligere marxist, som forente i samme person hele den politiske økonomi – altså også demografi, sosiologi, politikk og historie. Vi var bare to studenter som satt foran hans skrivebord til den ukentlige forelesning, på én gang analytisk og anekdotisk, med store sveip og barokke fortellinger. (Et eksempel: Johan Vogt hadde nærmest holdt liv i Aksel Sandemose og finansiert hans *Årstidene*.)

Husk at dette var en tid der sosiologer selv var avvikere – faglige innovatører og entreprenører – skjønt det piplet noe ut i avisene fra dem av og til. Det ble gjerne fulgt av både iltre innlegg og faglige motangrep – som da Vilhelm Aubert dristet seg til å påstå at straffeutmåling var korrelert med sosial status: Var det ikke likhet for loven i Norges land? Der sosiologene hadde korrelert, ble det kverulert!

På samme tid kom det en serie populærvitenskapelige bestselgere som kunne tenne gløden og nøre ilden for sosiologer: Vance Packards *The Hidden Persuaders* (1957) og *The Status Seekers* (1959), William H. Whytes *The Organization Man* (1956) og David Riesmans *The Lonely Crowd* (1950, dansk oversettelse 1961). Slike bøker kom også i en ny form som ble kalt «paperbacks»: Ikke bare hadde de et besettende innhold – de var også overkommelige i pris.

Så, høsten 1963, kunne jeg begynne ved Sosiologisk Institutt i Løkkeveien 7 – i disse fjerne demonstrasjons- og Vietnamkrigstider pleide vi å si at instituttet lå et «steinkast fra den amerikanske ambassaden». Hvem fanget oss inn der – for eksempel meg og en annen medstudent, Stein Bråten, som kom i noe så aparte som blå blazer, fra reklamebransjen (!), og som jeg satt på første rekke sammen med?

Det var særlig fire universitetslektorer, som det het: Ørjar Øyen, Astrid Nypan, Thomas Mathiesen og Erik Grønseth. De åpnet stadig dører til nye rom i det trylleslott som sosiologien ble for oss. Og det de viste oss der, ga oss ting å snakke om til studenter i andre fag som av og til fikk håret til å reise seg og gjorde øyet stort og vått – ikke bare øyet, forresten.

Ørjar tok «Allardt/Littunen», innføringsboka og presenterte et vell av nye funn om alt det rare folk fant på. Her hørte vi om alt fra Hawthorne-studier til *Street Corner Society* (Whyte, 1955). Ørjar introduserte oss for tostegshypotesen – ja, han kunne fortelle om eksperimentelle studier av diffusjon han selv hadde vært med på i Washington State, der han hadde sittet i et småfly (Piper Cub) med kneet mot sidedøra for å presse den opp mot luftstrømmen, slik at han

kunne slippe løpesedler ned over tettsteder – kunsten besto i å få bunkene til å spres slik at de ikke falt som en pakke og drepte sakesløse respondenter. Og, gudbedre, Ørjar kom med tall og statistikk og viste oss hvordan samfunnet var tall. Han fortalte til og med om noe mystisk som het signifikans – at du kunne vite hva sjansen var for å fortelle noe som var feil!

Astrid Nypan: Hun var 38 år, trønder, hadde vært den første kvinnelige formann i Studentersamfundet i Oslo, hadde vært kommunist, nå nyss hjemkommet fra Afrika – nok en ny verden som ble åpnet under stikkordet utviklings-sosiologi! Hun foreleste i grønn drakt og høye støvler. Når hun skrev på tavla, vakker og humorfylt, åpenbarte det seg en sommerbrun stripe i livet mellom draktens skjørt og overdel – den fysiologiske materialisering av Afrikas sol, forsto vi. Man kan bli sosiolog av mindre, spør du meg. Jeg ble det iallfall.

Thomas Mathiesen hadde et eksamensseminar og dekket metode. Han var alltid ekstremt strukturert – og, tror jeg, var den som innførte ordet «lissom» i det norske språk. «Vi kan se på inntektsforskjeller som et noenlunde valid uttrykk for klasseforskjeller, lissom», sa Thomas. Og etter bare et par uker var «lissom» på alle sosiologistudenters munn. Siden på alles munn, lissom.

Erik Grønseth, med rufsete stil og bustete hår, var opptatt av seksualitet og samfunn – det var også sosiologistudentene, iallfall av én av delene. Og da han inviterte grunnfagsstudentene til å være med på noe han kalte «å konstruere et spørreskjema», var det ingen mangel på frivillige. Ja, det vanket mistanker om at enkelte av de andre studentene til og med hadde praktisert det de spurte om. Vi som i mindre grad behersket praksisfeltet, kunne bruke Kinseyrapportene som oppslagsbok. Igjen: Det ga uovertruffen teoretisk ballast for å kunne føre ordet med sakkyndighet på nachspiel der studenter flest bare hadde private erfaringer å by på, men av blyghet tiet om. Sosiologer kunne breie seg med forbløffende funn fra *Sexual Behavior in the Human Female* (Kinsey m.fl., 1953) – rent faglig, selvsagt.

Så: Verden var ny og spennende. Og: Sosiologi var virkelig en «subversive science» – det vi lærte, var ikke pensum på bedehus. Sosiologer, fra hovedfag og oppover, pleide også å finne seg hver sin utgruppe, et sett avvikere eller svake, å «forske på» og forsvare: fanger og minoriteter, samer og enslige mødre, prostituerte og arbeiderkollektiver – hvis de da ikke gjøv løs på den ganske tredje verden.

Men det viktigste var dette: Vi lærte et språk, et begrepsverk – en beredskap til å dissekere, problematisere, konseptualisere og artikulere. Enhver avisoverskrift kunne trigge en analyse – og vi i Løkkeveien (senere Niels Juels gate 16, dit instituttet flyttet) kunne noe som andre studenter ikke visste. Hvis en samtale gikk trått, hadde sosiologene alltid noe å si.

Det såkalte pauserommet var arenaen for faglig styrketrening – for intens,

vedvarende og ja, løssluppen debatt. Der satt folk med bedre viten enn oss nykommerne: en Erling Albrechtsen, en Willy Martinussen, en Mariken Vaa, en Unni Husabø. De skjønnte seg på Talcott Parsons' AGIL-skjema, de kunne fortelle om Mertons selvoppfyllende profeti og de visse hva en Guttman-skala var.

Det var med andre ord faglig trykk, vegg til vegg, døgnet rundt, 24/7. Og med hver dag kom det nye impulser. Blant de andre foreleserne som gjestet Løkkeveien var Tore Lindbekk, Henry Valen, Ulf Torgersen, Harriet Holter, Yngvar Løchen, Natalie Rogoff Ramsøy – og ja, nå på nært hold: Vilhelm Aubert og Nils Christie. Alt ble suget inn, eltet og absorbert. Og det ble anvendt i studentpolitikk og senere også i bøkene som kom ut på Pax forlag. Samfunnsfagene ble frontkunnskap for samfunnsendring – ja, de ble langt på vei hegemoniske.

Mange av studentene kom inn i andre spirende samfunnsvitenskapelige miljøer. Selv jobbet jeg først for Ørjar Øyen på det såkalte «Prosjekt Metropolitt», en skandinavisk undersøkelse der blant andre den legendariske norske professor i København, Kåre Svalastoga, var med i ledelsen. Siden vandret jeg først til det nye PRIO hos Johan Galtung, Ingrid Eide og Mari Holmboe Ruge sammen med blant andre Nils Petter Gleditsch og Ottar Hellevik. Deretter dro jeg til Institutt for Samfunnsforskning som assistent for Vilhelm Aubert. Vi holdt til i Fuglehauggaten 6, kalt «Katanga» (med referanse til den tids strid i Kongo, fordi det var «en provins for seg selv, men med alle de beste folkene»). Der satt foruten Vilhelm Aubert også Ulf Torgersen, Knut Dahl Jacobsen, Torstein Eckhoff, Siri Næss – og Dag Østerberg på loftet (Dag hadde for øvrig gått på Katta i Trondheim noen år over meg). Kontorsjefen var Karl Tangen, som i tillegg var ankermann for *Tidsskrift for samfunnsforskning*. Både PRIO og ISF var høytrykksmiljøer, begge var tett koplet på internasjonale nettverk.

Blant det jeg hadde lest var C. Wright Mills' *The Power Elite* (1956), så jeg bestemte meg raskt for at jeg ville gjennomføre en tilsvarende maktanalyse av Norge – jeg hadde foreløpig bare grunnfag i sosiologi, så det var ingen mangel på overmøt. Vilhelm finansierte gladelig denne skjære galimatias. Men virkeligheten gjorde seg gjeldende fra måned til måned, og jeg måtte stadig kappe ned på ambisjonene. Så jeg endte opp med å lage en intervjuundersøkelse av alle stortingsrepresentanter for å analysere maktforholdene i nasjonalforsamlingen.

I mellomtiden hadde jeg oppdaget noe som ble kalt «matematisk sosiologi» og at grunnleggeren av det feltet, James S. Coleman, også hadde skrevet en kritikk av Talcott Parsons' maktbegrep. Det både fristet og fenget, også for en villfaren student med realartium som meg. Natalie Ramsøy kjente Coleman godt og ga meg anbefalingen til ham, og sammen med Ørjar Øyen og Vilhelm Aubert, attesten for Fulbrightstipend. Dermed bar det i september 1966 til USA, til Johns Hopkins University, der Coleman var instituttbestyrer ved Department of Social Relations.

Ved siden av Coleman var Arthur L. Stinchcombe (som fikk oss til å lese ikke bare Durkheim og Weber, men også Marx, Trotsky og Bukharin før slikt kom på moten) og Doris Entwistle de sterkeste impulsene. Og det var ikke bare metode og matematisk sosiologi som ble studert, det var historie (for eksempel ved analyser av «cahiers des doléances» fra den franske revolusjon) og av utdanningsulikhet. Hopkins kom også etter hvert sterkt inn i studiet av fattigdom (Peter og Alice Rossi kom dit i 1968). Der ble også noen av de første livshistorieundersøkelsene konseptualisert og analysert – Aage Bøttger Sørensen var en glitrende og buldrende medstudent som bidro her. Men Department of Social Relations var mye mer – med grunnleggende arbeider i «simulation games» (bl.a. ved Nan Lin, Erling Schild og Michael Inbar), og i tett samarbeid med professorer i andre fag, som Robert Peabody i statsvitenskap, Carl Christ i økonometri og Neville Dyson-Hudson i antropologi. For dem alle var dette det alltid underliggende, grunnleggende spørsmål: Hvordan er det et sosialt system fungerer?

Og i dette miljøet – som fungerte døgnkontinuerlig med nattåpent bibliotek og en IBM 1401 (computernes T-ford) alltid tilgjengelig i en garasje off campus – sporet studentene hverandre til stadig å være på hugget. Alle tok omtrent tre grunnfag hvert semester.

Så Hopkins var et faglig høytrykksmiljø der studentene kunne jobbe tett opp til professorene – se hva de prøvde på, slet med og lyktes med. Og studentene kunne erfare de emosjonelle sidene av intellektuelt arbeid: å lære noe nytt, å gjøre noe nytt og bidra med noe nytt, hver dag! Du var alltid noe annet da du la deg enn da du sto opp.

Studentene ble også kopleet til og fikk møte en rekke andre av tidens store bidragsytere til faget, enten som gjesteforelesere eller seminarinnledere ved Hopkins, eller på de årlige konferansene i The American Sociological Association – folk som Robert Merton, Paul Lazarsfeld, Seymour Martin Lipset, Talcott Parsons, Peter Blau, Otis D. Duncan, Leo Goodman – og på avstand selveste Margaret Mead. Ikke minst vil jeg nevne Mancur Olson, som Coleman organiserte et seminar med. De møttes på Obrycki's Crab House i Baltimore. Der ble Chesapeake Bay softshell crabs kokt i gigantiske gryter med masse pepper. Den brennende følelsen i munnen kunne bare døyves med øl. Så seminarsamlingene ble derfor ganske belivete og med mange frodige bidrag utover i seansene.

Blant dem som kom forbi ved Johns Hopkins, var også Ørjar Øyen og Stein Rokkan – de fikk meg til å satse på Bergen da studiene var over.

I parentes: Dette var også Vietnamkrigens tid, Free Speech Movement, marsjene mot Washington, tiden da Robert Kennedy ble skutt, da Martin Luther King ble skutt, de store opptøyene i amerikanske byer, med etterfølgende «war on poverty». Det var Beatles, The Doors, Woodstock. Det var rettssaken mot

«the Chicago Seven», det var mordene på studenter ved Ohio State University. Det var som Abba synger: «Those crazy years, that was the time / Of the flower-power.»

Sagt på en annen måte: Det du ikke fikk fra lesing og skriving, fra medstudenter og lærere med trykk, talent og intensitet, det kom fra de svære samfunnmessige endringene som presset seg på utenfra, hver dag.

The rest is history. La meg bryte her, før jeg dro til Bergen, til Institutt for sosiologi, til levekårsundersøkelse og maktutredning. La meg vende meg til det andre spørsmålet: Hvor er sosiologien nå, sammenliknet med gründerfasen i norsk sosiologi fra midten av 1960-årene i Oslo og de mange overskridende bidrag fra den samme tid internasjonalt?

For det første: Sosiologiens og samfunnsvitenskapenes historie har vært en sammenhengende suksesshistorie. Her er noen indikatorer:

- **Vekst:** Aldri før har det vært så mange samfunnsvitere og sosiologer. Det har kommet en enorm økning i antall: det er flere samfunnsvitere i verden enn hele befolkningen på Samoaøyene da Margaret Mead studerte dem. Det er flere økonomer enn isbjørner. Studenttallene har økt voldsomt, både absolutt og som andel av studentbefolkningen.
- **Innvirkning:** Aldri før har sosiologer og samfunnsvitere vært så innflytelsesrike. De befolker alle ministerier: finansdepartementer, utdanningsdepartementer, sosialdepartementer. De rår grunnen i lokalforvaltning, styrerom, organisasjonssekretariater. Aldri før har de vært så mye brukt som premiss-givere for beslutninger – ja, de har konstruert både forståelsesformer og paradigmer, de har levert rapporter og utredninger. De har kommet på regjeringstaburetter.
- **Opinionspåvirkning:** Aldri før har sosiologer og samfunnsvitere hatt en slik innvirkning i offentligheten. For enten det er tale om epidemier eller om fattigdom, om psykisk helse eller seksualitet – det er alltid en samfunnsviter ved mikrofonen (noe som ikke garanterer at alt de sier er like sant eller klokt!). Og det samfunnsvitenskapelige fagspråk er blitt en del av hverdags-språket: «Krysspress» og «selvoppfyllende profeti», «gratispassasjer» eller «referansegruppe». Og i en vanlig dagsavis er det nå flere kake- og stolpediagrammer enn det var i metodebøker i 1960-årene. Ja, vis meg en redaksjon, så skal jeg vise deg en samfunnsviter. – For en som begynte høyere utdanning med å studere historie – der stilmestre som Halvdan Koht, Sverre Steen og Jens Arup Seip satte standarden – er det nesten traumatiserende å se hvor infisert selv historikerne er blitt av samfunnsvitenskapelig kauder-velsk. Håpet for samfunnsviternes egen evne til å skrive tett og klart svant jo tidlig – til tross for gode norske termer som «lagdeling» eller «krysspress».

Er dette bra? Er samfunnsviternes økte gjennomslag bare av det gode? Jeg vil si: I beste fall er det blandet. Vel er samfunnsvitere blitt store veiledere (la meg i farten bare nevne en Henry Kissinger). Men de har også vært store villedere. Berlinmurens fall ble ikke forutsett. Ikke det som skjedde etterpå heller – Francis Fukuyama skrev en innflytelsesrik bok med tittel *The End of History*, der han forutså at liberale demokratier med velfungerende markeder ville bli historiens universelle sluttløsning. Og den nåværende økonomiske krisen kom som et sjokk på de fleste økonomer. Sjefen for den amerikanske sentralbanken, Alan Greenspan, utga i 2007 en selvrosende selvbiografi som starter med hvordan han etter 9/11 reddet verden fra finanskrisen. Men så, i en kongresshøring 23. oktober 2008, ble han spurt: «Med andre ord, du fant at ditt virkelighetsbilde, din ideologi, ikke var rett, ikke virket?», og Greenspan svarte: «Akkurat, presist. Grunnen til at jeg var sjokkert var nettopp at i 40 år hadde jeg god erfaring for at den virket eksepsjonelt bra!». Med andre ord: Modellene av samfunnet er i stor grad feilkonsipert og modellene for samfunnet feilkonstruert. Samfunnskriser har vist seg å være kriser for samfunnsvitenskapene.

Samtidig ser vi i bidragene til samfunnsvitenskap enorme globale skjevheter. Det som kan kalles «The Global South» kan ikke delta på like fot – i rekruttering, finansiering, organisering, og derfor heller ikke i konseptualisering og teoretisering. Det er «The Global North» som utøver hegemoniet – og det er et hegemoni som må utfordres.

Samfunnsvitenskapene selv sprang ut av svære samfunnsendringer. For det første av opplysningstiden, da alle overleverte forestillinger ble utfordret: Nye ideer om Gud, fornuft, naturen, mennesket og samfunnet ble føyet sammen i en verdensanskuelse. Man brukte studier av andre samfunn som kontrast for å analysere og prøve sitt eget samfunns skikker og institusjoner. En rekke grunnleggende nye oppfatninger ble formulert: om enkeltmenneskets autonomi og ukrenkelige rettigheter, om individuell frihet og folkets suverenitet, om tredelingen av statsmakten og statens løsrivelse fra religiøst overherredømme, om urettmessigheten i nedarvede privilegier, om prinsippene for næringsdrift. Dette er knyttet til navn som Montesquieu og Condorcet, Adam Smith og Robert Malthus – og senere Ricardo, Marx, Comte, Walras, Tönnies, Weber. De formulerte også modeller for utformingen av samfunnet. Helt grunnleggende var anerkjennelsen av mangfold av meninger og kritisk debatt for å vinne ny innsikt og for at menneskene selv kunne forme sin historie. Fri utdanning for alle, også for kvinner, ble formulert som et mål, og fri presse og spredning av kunnskap som middel til opplysning. Opplysningstenkerne kritiserte også bruken av religion som et instrument for politikken. Makten kunne bare begrunnes hvis den bedret folks velferd. – Den andre drivkraft til ny samfunnsteori var den industrielle revolusjon – den førte til en intellektuell revolusjon: nyorgani-

sering av produksjonen kunne gi nasjonene velstand – men også føre til en aldri tidligere sett masseutbytting, av det nye proletariatet. Produksjonen skapte ikke bare varer, men også nye sosiale relasjoner.

Nå er vi igjen inne i en periode av dramatiske endringer. De kjennetegnes ikke bare av malthusianske demografiske endringer der jordens ressurser presses av befolkningens vekst, men også av klimaendring som det globale eksempel på «the tragedy of the commons». Heller ikke bare av økonomisk globalisering der konsekvensene av alle beslutninger kan forplante seg jorden rundt på 80 sekunder. Endringene ser vi også i den tettere teknologiske sammenveving i alt fra internett til globale epidemier som på et døgn kan spres mellom verdensdeler via flyselskapenes internasjonale nett.

Samtidig har migrasjonene gitt oss samfunn som er multietniske – sammensatt av folk fra ulike verdensdeler. Men mer enn det: som også er blitt det man kan kalle *multikrone*: samfunn med omkasting, gjensidig og simultan påvirkning av kulturelementer fra ulike historiske tidsepoker. Folk med føydale forestillinger innplantes sammen med postmodernister. Verdensanskuelser fra tidenes morgen mikses med «future shock», primalskriket med «le dernier cri». Baktroppen og avantgarden deler samme rom.

Poenget er dette: Globaliseringen fungerer som en tidsmaskin som forsterker multikronisme der fortid og fremtid kolliderer i dagens erfaringer. Med sterke bilder formidlet begge veier opplever noen frykt for den fremtid som kommer, andre trusler fra den fortid som lever. Noen erfarer tap av identitet når de skal inn i en moderne verden, andre når forgangne tider etablerer seg rundt hjørnet. Samtiden blir stridssonen mellom kultureksport og fortidsimport, in real time. Selv en busstur mellom ulike bydeler blir en reise i tid og rom, der man kan oppleve å være på feil klode. Og samfunn som er bygget på opplysningstidens idéer og idealer oppdager at de kan måtte ta en omkamp med middelalderen.

Dermed står vi i vår samtid ikke overfor én, men flere sammenflettede og gjensidig forsterkende kriser, en ny «great transformation». Slike store endringer krever ny samfunnsvitenskapelig teori. Oppgaven er å kople sammen de store omveltninger i «the state of the world» med de nødvendige endringer i «the state of the art», slik at de begreper og fortolkninger som utvikles setter oss bedre i stand både individuelt og kollektivt til å møte omslagene med innsikt og forstand. Hvordan skal den oppgaven gripes an?

Jeg tror ikke noen kan peke på en *løsning* – men det kan angis en *retning*. Da er det første å peke på noen av klassikernes tema som er kommet i en faglig skyggesone. Man behøver ikke slutte seg til Samuel P. Huntingtons teori om *The Clash of Civilizations* (1996) – at religion vil bli primærkilden til konflikt etter kommunismens fall – for å erkjenne at religion spiller en større rolle i vårt post-

moderne samfunn enn noen hadde forutsett. Og forholdet mellom religion og rasjonalitet var et hovedtema for flere av klassikerne – Weber analyserte ikke bare relasjonen mellom kapitalisme, religion og rasjonalisme, men tok også for seg alt fra sekter til de store verdensreligioner. Dette er et tema som må opp på samfunnsforskernes dagsorden igjen, særlig når nye medier og ny teknologi gjør religiøse syn mer eksplosive – bokstavelig talt.

Et annet hovedtema er institusjonell analyse – særlig av forholdet mellom det globale nedslagsfeltet av økonomiske beslutninger og den begrensede rekkevidden av politiske institusjoner. Vi erfarer det i alt fra arbeidsmigrasjon til velferdspolitikk.

Et tredje tema er hva informasjonsrevolusjonen gjør med alle våre liv, ikke bare når det gjelder hvordan vi tenker og jobber, men også ved stadig å forskyve grensene mellom offentlig og privat, eller i styrkeforholdet mellom makt-havere og borgere, mellom innsyn og overvåking.

Så hva må gjøres? Jeg er temmelig sikker på at mange av grunnbegrepene må tenkes på nytt. Herbert Simon ga en bok tittelen *Models of Man* (1957) – og ja, samfunnsvitere har ingen omforent modell av mennesket. Snarere er det tale om en hel zoologisk hage med ulike arketyper, fra økonomenes rasjonelle aktør til freudianernes tredelte aktør med kamp mellom id, superego og ego. Og med allslags hybrider imellom. I tillegg har vi mer statistiske modeller, som dem man finner i demografien – for eksempel når man skal konstruere en befolkningspyramide på grunnlag av aldersspesifikke fødsels- og dødsrater.

Det samme gjelder konseptualiseringen av sosial struktur. Skal det gjøres à la Parsons? Eller à la Marx? Eller slik økonomene forsøker i sine mer institusjonelle analyser?

Noen svar kan antydes. For det første at sosiologer bør slutte med å høste laurbær for et eller annet enkeltbegrep – à la «Foucaults X-begrep» eller «Giddens' Y-begrep» der hva som helst kan settes inn for X og Y – «klasse», «identitet», «tillit» osv. Det som trengs er ikke isolerte enkeltbegrep og frittstående definisjoner, men begrep som er kjedet sammen og logisk forbundet – altså i konseptuelle kart, om en vil. Det finnes noen viktige forsøk fra de siste par tiårene – Colemans *Foundations of Social Theory* (1992) er ett av de viktigste. Oppgaven er med slike utgangspunkt å gå videre. For det eneste brukbare svar på utilstrekkelig teori er bedre teori. Da er heller ikke bindestreksosologi svaret. For det man da risikerer, er å bli sittende igjen bare med bindestreker – men uten sosiologien.

Mottoet for oppgaven kan derfor sies å være: System, system, system! Da må man gå ut over det sosiologer har lært å gjøre greit og enkelt: å lage surveyundersøkelser og meningsmålinger som kun resulterer i tabeller eller regresjoner som utgangspunkt for forklaringer av forskjeller mellom statistiske grupper

– enten de er sortert etter kjønn eller alder, inntekt eller nasjonalitet, utdanning eller bosted. Ja, der «sosiologien» reduseres til en slags løpende tabellkommentarer. Forblir man der, forblir sosiologien en form for aggregat-psykologi – ikke noe som forteller oss om hvordan et sosialt system – lite eller stort, mikrokosmos eller makroformasjoner – faktisk fungerer. Oppgaven blir med andre ord en variasjon over Gros lov: Å forklare hvordan alt henger sammen med alt.

Startpunktet blir i de fleste tilfeller å ta for seg et sett fakta om sosiale forhold som gjensidig påvirker hverandre, og så begynne å tenke på hvordan de henger sammen i et fungerende hele – ved å undre, spørre, fabulere og etterprøve. Vi har gode norske eksempler på en slik sosiologi: for eksempel i Yngvar Løchens analyse av psykiatriske sykehus, Thomas Mathiesens analyse av fengslet, Sverre Lysgaards analyse av arbeiderkollektivet, Stein Rokkans analyse av fremveksten av partisystemer i Europa. Og selvsagt finnes det andre praktiske eksempler, som Lipset, Trow og Colemans *Union Democracy* (1977).

For forskning står ikke bare om kunnskap, men først og fremst om det vi ikke vet noe om – faktisk står den om det vi ikke har fylla greie på, altså uvitenhetens grensesnitt. Forskningens resultater er det vi ikke kan være helt sikre på – eller slik Ørjar Øyen fortalte grunnfagsstudentene i midten av 1960-årene: «A research result is what is true until further notice.» Det vi kaller kunnskap er datostemplet. De som er dristige er de som tør kaste inn et helt annet perspektiv enn det som er dagens credo. Og her igjen kan vi inspireres av klassikerne, enten det er en Marx som sammen med Engels i *Det kommunistiske manifest* (1848) ga et overskridende syn på de historiske drivmaktene i samfunnet, en Durkheim som tok i tu med både religionenes elementære former og komplekse uttrykk, en Merton som var makeløs i å identifisere sosiale mekanismer, en Coleman som gjorde seg til talsmann for «sometimes true theories», men samtidig laget en stor syntese.

Jeg har forsøkt å gi noen glimt både av dem som påvirket min generasjon av norske sosiologer og linjene som ble trukket bakover til dem som grunnla sosiologien og som formet den senere.

Denne historien er ikke lang, som jeg kan illustrere på følgende måte. Jeg ble født i 1941 og er nå, i 2010, 69 år. Går jeg 69 år *tilbake* fra 1941, kommer jeg til 1872 – det året Bertrand Russell ble født. Da hadde Marx ennå ti år igjen å leve – ja, han deltok i den første Internasjonales femte kongress. Emile Durkheim var 14 år, Max Weber 4. Veien til fagets grunnleggere er kort.

Det var slike folk – og dem jeg møtte som student i Løkkeveien og ved Johns Hopkins – som både skapte sosiologien og som ga innhold til mitt liv. De ga utfordringene, besnærelsene, magien i faget, fortryllesen i det hele. De er en del av skaren som preget sosiologien ikke bare ved sine rent faglige bidrag, men også ved dem de formet, direkte og indirekte. De klassiske verkene kan tenne

igjen og igjen. Eller med en annen metafor: klassikerne laget sosiologien til en kilde som når man drikker av den, får tørsten til å komme tilbake på nytt og på nytt – og som gjør at man aldri slutter å søke etter andre.

I møtet med de sammenflettede kriser verden nå står overfor, strekker mye av vårt fag ikke til. Men *det* gir grunn til optimisme: Det er så mye som er mulig og som kan gjøres – and, yes we can!

Så la meg sammenfatte med Goethe, fra tilegnelsen i *Faust* – dramaet om ham som ville oppgi alt for å vinne kunnskap. Og si til dem jeg har forsøkt å mane fram, om dem vi stadig må søke, både i den norske gullaldergenerasjonen og blant fagets klassikere:

*Det nærmer seg på ny en skyggeskare
som før en gang har stanset ved min dør.
Jeg lar dem kanskje bli? Og vil erfare
at denne galskap frister meg som før?
De presser på! Nåvel, så la dem bare
få stige frem av dunst og tåkleslør.
Et tryllepust omkring meg gjør meg meget
forvirret og ungdommelig beveget.*

Referanser

- Allardt, E. og Littunen, Y. (1962) *Sociologi*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Coleman, J. S. (1963) 'Comment on Talcott Parsons' 'On the Concept of Influence' ', *The Public Opinion Quarterly* 27: 63–82.
- Coleman, J. S. (1992) *Foundations of Social Theory*. Harvard: Harvard University Press.
- Dalseth, E. (1972) *Sosiologi og filosofi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Fukuyama, F. (1992) *The End of History and the Last Man*. New York: The Free Press.
- Greenspan, A. (2007) *The Age of Turbulence: Adventures in a New World*. New York: Penguin Press.
- Hardin, G. (1968) 'The Tragedy of the Commons', *Science* 162: 1243–1248.
- Huntington, S. P. (1996) *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster.
- Kinsey, A. C., Pomeroy, W. B., Martin, C. E. og Gebhard, P. H. (1953) *Sexual Behavior in the Human Female*. Philadelphia: W. B. Saunders.
- Marx, K. og Engels, F. (1848) *Manifest der Kommunistischen Partei*. London.
- Mathiesen, T. (1965) *Defences of the Weak: A Sociological Study of a Norwegian Correctional Institution*. London: Tavistock.
- Mills, C. W. (1956) *The Power Elite*. New York: Oxford University Press.
- Lipset, S. M., Trow, M. og Coleman, J. S. (1977) *Union Democracy: The Internal Politics of the International Typographical Union*. New York: The Free Press.
- Lysgaard, S. (1961) *Arbeiderkollektivet: En studie i de underordnedes sosiologi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Løchen, Y. (1964) *Idealer og realiteter i et psykiatrisk sykehus*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Packard, V. (1958) *The Hidden Persuaders*. New York: Pocket Books.
- Packard, V. (1959) *The Status Seekers: An Exploration of*

- Class Behaviour in America*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Riesman, D., Glazer, N. og Denney, R. (1950) *The Lonely Crowd. A Study of the Changing American Character*. New Haven: Yale University Press.
- Rokkan, S. og Lipset, S. M. (1967) *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. New York: The Free Press.
- Simon, H. A. (1957) *Models of Man: Social and Rational. Mathematical Essays on Rational Human Behavior in a Social Setting*. New York: Wiley.
- Whyte, W. F. (1955) *Street Corner Society: The Social Structure of an Italian Slum*. Chicago: University of Chicago Press.
- Whyte, W. H. (1956) *The Organization Man*. New York: Simon & Schuster.